

Bizans Uygarlığı Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Engin Akyürek

Bizans Nedir?

Bunu “Bizans” klasörünün giriş yazısında belirtmek yadırgatıcı ise de, tarihte ne kendisini “Bizans İmparatorluğu” olarak adlandıran bir devlet vardı, ne de kendisine “Bizanslılar” diyen bir halk. Bugün Bizans dediğimiz uygarlık, Roma İmparatorluğu’nun varlığını Doğu topraklarında Hristiyanlaşarak sürdürmesinden ibarettir.

İlkçağ’ın son yüzyıllarında Atlas Okyanusu’nun kıyılarından Basra Körfezi’ne kadar uzanan Roma İmparatorluğu, esas olarak Akdeniz çevresinde ulaşabileceği doğal sınırlarına dayanmış, MS 3. yüzyıldan başlayarak da bu geniş coğrafyada ciddi sorunlarla karşılaşmış ve zaman içinde imparatorluğun yönetsel, ekonomik ve kültürel ağırlık merkezi kaçınılmaz olarak Doğu’ya kaymıştır. Bu eğilim daha **Diocletianus** döneminde (285-305) başlamışsa da, ilk gerçekçi adımlar Roma İmparatoru **I. Constantinus** (Büyük Konstantin) tarafından atılmıştır. O, bu zorlukları aşmak için öncelikle Doğu’da yeni bir din olarak güçlenen Hristiyanlığı, 313 yılında, imparatorluğun "eşit" dinlerinden birisi olarak tanıdı. Bu bir bakıma, yıpranan Roma yönetimi için yeni, güçlü ve dinamik bir dayanak, bir toplumsal destek bulma çabasının sonucuydu. Çünkü yeni din, özellikle Doğu topraklarında görmezden gelinemeyecek denli güçlü bir toplumsal tabanı, daha 3. yüzyılda edinmişti ve bu diri güç, çökmekte olan Roma İmparatorluğu’nu tekrar diriltecek toplumsal dinamiği sağlayabilirdi. Bu gerçeği gören **I. Constantinus**, daha 312’de, Ortak İmparator **Maxentius**’u yenerek saf dışı bıraktığı **Milvian Köprüsü Savaşı**’nda, savaştan önce gördüğü bir rüyayı yorumlayarak askerlerinin kalkanlarına ve labarumun üzerine **İsa Mesih**’in (Jesus Xristos) baş harflerinin üst üste getirilmesinden oluşan khristogramı koydurmuş ve zaferini de buna bağlamıştır. Kendisinin Hristiyan olup olmadığı kuşkuluydu da, imparatorluğun özellikle Doğu topraklarındaki Hristiyan cemaatler arasında sempati ve destek kazandığı muhakkaktı.

Artık imparatorluğun Roma kentinden yönetilmesinin zorlukları da ortadaydı. Başkent in kendisi güven altında değildi. **Milvian Savaşı**'ndan sonra imparatorluğa tek başına egemen olan **I. Constantinus**, başkenti de kademeli olarak daha güvenli gördüğü Doğu topraklarına taşıdı. Küçük bir Roma kenti olan **Byzantion**, yoğun bir imar faaliyetinden sonra 330 yılında imparatorluğun "**ikinci başkenti**" olarak kutsandı. **Constantinus**'un bu yoğun imar çabası, onun "**yeni bir Roma yaratma**" vizyonunun bir göstergesidir. Yeni başkent, **Roma** kenti model alınarak neredeyse baştan inşa edilmiş; imparatorluk sarayı, büyük kamu hamamları, geniş meydanlar (forum), revaklı caddeler, zafer takları inşa edilmiş, hipodrom genişletilerek işlev kazandırılmıştı. Bu yeni merkeze, yeni rolünü perçinlemek amacıyla imparatorluğun dört bir köşesinden önemli heykeller, mimari parçalar getirilmiş, bunlar kentin yeniden inşasında önemli semboller olarak kullanılmıştır.

Bu süreç, 395 yılında İmparator **I. Theodosius**'un ölümüyle Roma İmparatorluğu'nun resmen Doğu ve Batı diye iki ayrı yönetsel birime ayrılmasıyla devam etmiş, **Theodosius**'un oğullarından **Arcadius**, Doğu Roma'nın, **Honorius** ise Batı Roma'nın imparatoru olmuştur. Roma İmparatorluğu bir süre iki başkentli ve iki eş imparatorlu bir devlet olarak yönetildi. Doğu ve Batı arasındaki sınırı ise, bugünkü Ortodoks dünyanın batı sınırı oluşturmaktaydı. Aynı yıl Hristiyanlık Doğu Roma İmparatorluğu'nun "devlet dini" olarak ilan edilmiştir. İzleyen yüzyıllarda Batı Roma İmparatorluğu kuzeyden gelen kavimler tarafından yıkılmış, Doğu topraklarındaki Roma İmparatorluğu ise varlığını, başkenti **Konstantinopolis** olmak üzere, 1453 yılına kadar yaklaşık 11 yüzyıl sürdürmüştür. Modern tarihçilerin "Bizans" olarak adlandırdığı uygarlık, işte bu, Doğu'da süren Roma İmparatorluğu'dur.

Ancak bu uygarlık hiçbir zaman kendisini Bizans olarak adlandırmamış, ilk imparatoru **I. Constantinus**'tan, son imparatoru **XI. Konstantinos Palaiologos**'a kadar tüm imparatorlar "Roma İmparatoru" ünvanını kullanmış, imparatorluğun halkına da Romalılar denmiştir. Bizans ismi, 19. yüzyılda tarihçiler tarafından bu uygarlığa verilmiş olan bir isimdir. Bizans imparatorları Roma'nın halefi ve tek varisi olma hakkına imparatorluğun tarihi boyunca hep sahip çıkmıştır. Bu "evrensel egemenlik" iddiasının sürdürülmesi demektir. Geç Antik Çağ'ın bütün "uygar" dünyası Akdeniz ve çevresindeki topraklardan oluştuğuna göre, bu toprakları yöneten Roma, bütün dünyanın da hakimiydi, yani evrensel bir devlettir. Onun sınırları dışında kalanlar ise, ne konuştukları bile anlaşılmayan, Romalılar'ın "Barbar" diye adlandırdıkları kavimlerden ibaretti. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu bütün dünyanın tek bir imparatorluk altında birleştirilmesinin sembolüydü. Roma İmparatoru da, bütün dünyanın tek hükümdarıydı. Başka hükümdarların varlığı, ancak Roma İmparatoru'nun bahsettiği ünvanla mümkün olabilirdi. Tek meşru imparatorluk olabileceği ve bunun da tüm dünyayı yöneteceği, Roma'nın olduğu gibi, Bizans'ın da siyasal doktrininin temelini oluşturuyordu. Süreç içinde Hristiyan bir kimliğe bürünen Bizans İmparatorluğu için bu savın anlamına siyasal istemlerin yanı sıra, dinsel amaçlar da yüklenmişti: Nasıl ki evrene hükmeden tek Tanrı vardı, bu

dünyaya da onun temsilcisi olarak tek hükümdar hükmetmeliydi ve bu da elbette ki Roma İmparatoru olmalıydı. Tek meşru imparatorluk olan Roma (artık Bizans demeye başlayabiliriz) evrensel bir devlet olarak tüm Hristiyanları içinde barındırmalıydı; imparator ise Tanrı'nın bu dünyadaki tek meşru temsilcisi olarak Hristiyanlığın bekçisi ve tüm Hristiyanların koruyucusu olmalıydı. **Tek Tanrı, Tek İmparator, Tek İmparatorluk!** Bu ancak Hristiyan Roma İmparatorluğu, yani Bizans İmparatorluğu ile mümkün olabilirdi. Bu doktrin bütün bir Geç Antik Çağ ve Ortaçağ boyunca Bizans Devleti'nin temel doktrini olmasının yanı sıra, Bizanslılar'ın dışında kalan halk ve kavimler tarafından da bir gerçeklik olarak kabul görmekteydi. Gerek Bizans İmparatorluğu'nun kendi tebaası, gerekse bunun dışında kalanlar için, Bizans İmparatorluğu hukuki ve ideolojik algılanış biçimiyle yeryüzünün tek meşru imparatorluğuydu. Öyle ki, bir zamanlar imparatorluk tebaası olan, ama sonraki yüzyıllarda ayrılarak kendilerini "imparatorluk" ilan eden, hatta Bizans'ın varlığını tehdit edecek kadar güçlenen bazı uluslar için bile bu algılama değişmiyordu. Onların hükümdarları, **Konstantinopolis**'teki Roma İmparatoru'nun kendilerine gönderdiği hükümdarlık taçları ile meşruiyet kazanmakta, onun verdiği saray ünvanlarını gururla kullanmaktaydı. Çizmeyi çok aşanlar, 6. yüzyılda **Ravenna** kenti başta olmak üzere İtalya'nın bir kısmını ele geçiren **Teodorik** gibi, kendisini Roma İmparatoru ilan edip bu meşruiyeti kendisi kullanmaya çalışıyordu. Ama bu prestij, son yüzyılını neredeyse bir "şehir devleti" olarak yaşayan Bizans'ın 1453 yılındaki sonuna kadar ona ait oldu. 1453'te ise Bizans İmparatorluğu'nun başkentini ele geçiren **II. Mehmet**, bu ünvana sahip çıkarak kendisini Roma'nın da imparatoru olarak ilan etmiştir. Bizans ile aynı jeopolitiği paylaşan Osmanlı İmparatorluğu da kendi tebaası olan Bizanslılar'ı, "**Rum**", yani Romalı diye adlandırmaya devam etmiştir.

İşte bugün bizim "Bizans İmparatorluğu" olarak adlandırdığımız siyasi ve kültürel varlık, bu imparatorluktur. Bu imparatorluk için "Bizans" adını her ne kadar ilk olarak 16. yüzyılda **Hieronymus Wolf** (1516-1580) kullanmışsa da, akademik alanda bu adın kullanılması 19. yüzyıl tarihçileriyle başlamıştır. Neden Bizans isminin seçildiği sorusunun yanıtı ise, "Yeni Roma" olarak, Doğu İmparatorluğu'nun yeni başkenti seçilen bugünkü İstanbul kentinin ilk kuruluşuna uzanmaktadır. MÖ 7. yüzyılda **Megara**'dan yola çıkan **Byzas** komutasındaki Yunan kolonistleri, yola çıkmadan önce danıştıkları **Delphi**'deki **Apollon Tapınağı** kahinlerinin de önerileri ile, kendilerinden önce gelerek buraya yerleşmiş olan **Khalkedon**'daki (Kadıköy) "Körler Ülkesi"nin karşısına, yani bugünkü Sarayburnu'na kentlerini kurmuştur. Khalkedonlular "kör"dü, çünkü stratejik olarak savunulması çok kolay olan bu yarımada (bugünkü Sarayburnu) dururken, onlar Khalkedon'a yerleşmişti. Bu küçük Grek kolonisi, Byzas'ın kenti anlamında "**Byzantion**" olarak adlandırılmıştır. Nitekim daha MÖ 3. yüzyılda basılan bazı sikkelerde kent adını **Byzantion** olarak okunmaktadır. MS 73 yılında Roma İmparatorluğu'nun topraklarına katılan kent, 330 yılında **Konstantinopolis** olana kadar 10 yüzyıl boyunca **Byzantion** olarak anılmıştır.

Tarihi Coğrafya

Roma'dan Bizans'a gerçekte kesintisiz olan süreç, pratik nedenlerle, ilgili disiplinlerde çalışan bilim insanları tarafından dilimlere ayrılmıştır. Olgunluğuna ulaşmış bir kültür olarak Bizans kültürü de gerçekte Roma'nın Geç Antik kültüründen büyük ölçüde farklılaşmış, Ortaçağlı bir kimliğe bürünmüş Doğu Roma kültürüdür. Ancak Bizans uygarlığının çeşitli alanlarını inceleyen disiplinlerde çalışan birçok bilim insanı Bizans uygarlığını incelemeye ya **Konstantinopolis**'in kuruluşu olan 330 yılından, ya da Doğu ve Batı Roma'nın resmen ayrıldığı 395 yılından başlamayı, daha geç tarihlere tercih ederler. Bizans'ın başkentinin “Yeni Roma” olarak kurulan **Konstantinopolis** kenti olması ve bu başkentim imparatorluğun son gününe kadar Bizans uygarlığının her alanda en önemli yaratıcı gücü olması gerçeği, Bizans'ın tarihinin başlangıç noktası olarak bu kentin kuruluş yılı olan 330 yılının alınmasını desteklemektedir. Bu düşünceyle, MS 330 yılından, 1453 yılına kadar olan yaklaşık 11 yüzyıllık bir tarihsel süreci, Bizans İmparatorluğu olarak ele alıp incelemekteyiz. Bu dönemin sanatını da genel bir başlık altında “Bizans Sanatı” olarak adlandırmaktayız.

Öte yandan, Bizans olarak adlandırdığımız imparatorluk, çok uzun bir tarihsel dönemi kapsamasının yanı sıra, çok geniş bir coğrafyaya da yayılmıştı. Sınırlarının en geniş olduğu İmparator **Iustinianus** döneminde (6. yüzyıl) imparatorluk, batıda İspanya'dan başlayıp, İtalya, Yunanistan ve Balkanlar'ın büyük kısmı, Anadolu, Kafkasya'nın bir kısmı, tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı kapsamaktaydı. Sonraki yüzyıllarda devamlı toprak kaybedilmiş, Ortaçağ'da sınırların sık sık değişmesine karşın, imparatorluğun anayurdu Anadolu ve Yunanistan olmuş, son yüzyıllarda ise imparatorluk toprakları başkent ve dar çevresi ile sınırlı kalmıştır.

Erken Bizans

330 yılında Roma İmparatoru **I. Constantinus**'un küçük **Byzantion** kentini Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olarak ilan ve imar etmesinden, 395 yılında **Theodosius**'un imparatorluğu oğulları arasında ikiye bölmesine kadar olan dönemde Roma İmparatorluğu “**iki başkentli tek imparatorluk**”tur: Batıda Roma kenti, doğuda **Konstantinopolis**. Akdeniz'in etrafındaki bütün karalar da imparatorluğun topraklarıdır. Ancak, bir bakıma doğal sınırlarına ulaşmış olan Roma İmparatorluğu'nun bu kadar geniş bir coğrafyayı uzun süre kontrol edememesi de normaldir ve imparatorluk artık coğrafi olarak erime sürecindedir. Tarihsel perspektiften bakıldığında, sınırların giderek daralması biçiminde bir eğilim olarak karşımıza çıkan bu süreç, Geç Antik Çağ'dan Ortaçağ sonlarına kadar sınırların değişkenliğini de gözler önüne sermektedir. 395 yılında Roma İmparatoru **Theodosius**, imparatorluğu oğulları **Honorius** ve **Arcadius** arasında ikiye böldüğünde, Doğu'da

Arcadius'un başında olduğu kısım, merkezi başkent **Konstantinopolis**, ana toprak parçası Anadolu olmak üzere, Doğu'da Pers İmparatorluğu ile sınırlanıyordu ve güneye doğru Suriye ve Filistin'i de içine alıyordu. Yani imparatorluğun Doğu sınırını esas olarak Pers İmparatorluğu'nun sınırları belirlemekteydi. İmparatorluk, güney tarafından ise Büyük Sahra çölü ile sınırlanmakta, Mısır ve Libya'nın kıyı şeridini oluşturan Kuzey Afrika, imparatorluğun güney topraklarını oluşturmaktaydı. Kuzey sınırı Batı Kafkaslar ve Karadeniz ile belirlenmişti. Batı sınırını ise bugünkü Ortodoks dünyanın Avrupa ile olan sınırı, Yunanistan, Bulgaristan, kısmen Romanya ve eski Sırbistan oluşturmaktaydı. Bu, "Akdeniz'in yarısı" demektir. Akdeniz'in batı yarısı, 476'ya kadar şu ya da bu biçimde varlığını sürdürebilen Batı Roma İmparatorluğu'nun sınırları içindeydi. Bu tarihte kuzeyden gelen Germen ve Got saldırıları Batı Roma İmparatorluğu'nu tarihten siler, ve "Roma İmparatorluğu" olarak Bizans kalır.

Iustinianos Dönemi

Altıncı yüzyılda Büyük Roma'yı tekrar diriltmek için son bir çaba, 527 yılında **Konstantinopolis**'te tahta çıkan **Iustinianos**'tan (527-565) gelir. İmparatorun politikasının ekseninde Roma İmparatorluğu'nu eski sınırları ile tekrar kurmak vardır ve bu amaçla orduyu Batı seferine gönderir. Sonuçta, 6. yüzyıl ortalarında imparatorluğun sınırları yeniden, ama son kez olarak bütün İtalya, Güney İspanya, Kuzey Afrika'nın tamamı, Ortadoğu, Anadolu'nun ve Balkanlar'ın tamamını kapsar. Iustinianos'un bu "**tek evrensel Hristiyan imparatorluğu**" kurma düşüncesi, imparatorluk çapında giriştiği çok kapsamlı imar faaliyetinde ve bu girişimi taçlandıran **Ayasofya**'da somutlaşmaktadır. Roma mimari geleneğinin son anıtsal örneği olan İstanbul Ayasofyası, bütün dünyaya **Iustinianos**'un amacını ilan etmektedir: Dünyaya tek imparatorluk, Roma hükmeder; tek Tanrı'ya inanan bu Hristiyan imparatorluğunun tek imparatoru vardır. Bu imparatorluğun başkenti de dünyanın siyasal ve dinsel merkezidir. Ancak, **Ayasofya** bütün görkemiyle günümüze kadar ulaşmışsa da, **Iustinianos**'un tek evrensel imparatorluk düşü kısa süre sonra tuzla buz olmuştur.

Erken Ortaçağ

Yedinci yüzyıl başlarında kuzeyden Avarlar'ın Balkanlar'a girmesi, doğudan da Persler'in ilerleyişi ile sınırlar değişir. Hatta öyle ki, 626 yılında Avarlar **Konstantinopolis**'e kadar gelerek kenti kara tarafından kuşatmış, Pers ordusu ise Boğaz'ın karşı kıyısına, **Khalkedon**'a (Kadıköy) ulaşmıştır. Ancak kuşatmanın başarısız olması ve İmparator **Heraklios**'un (610-641) Persler'i 627 yılında yenmesinin ardından, Bizanslılar Mısır, Suriye ve Filistin'i geri alarak Doğu'da eski sınırlarına kavuşmuştur. Batıda ise Balkanlar'ın büyük kısmı Avarlar'ın

eline geçmiştir. 7. yüzyılın ikinci yarısı, Bizans İmparatorluğu için, siyasal varlığının sonuna kadar sürecek bir başka cephenin açılmasına tanık olmaktadır. Arap Yarımadası'nda yeni bir din olarak doğan İslam dini önemli bir güç haline gelmiş, 636 yılında Filistin'de **Yarmuk Savaşı**'nda **Heraklios**'un ordusunu dağıtarak yeni ve güçlü bir aktör olarak siyasal sahneye çıkmıştı. Bütün bir Klasik Dünya'nın Doğu'daki tek rakibi olan Pers İmparatorluğu'nu da ele geçiren İslamiyet, Bizans'ın yeni rakibi olarak ortaya çıktı. Üstelik, Persler'in tersine "fetih" kavramı, yeni dini yaymak misyonunu benimsemiş İslam güçlerinin ana motivasyonuydu. Yedinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde Bizans, doğusunda bütün Kuzey Afrika, Filistin, Suriye ve Kilikya'ya kadar güneydoğu Anadolu'yu Araplar'a; batıda ise Yunanistan'ın bazı kısımları ve Trakya'nın doğusu dışındaki bütün topraklarını Avar Hanlığı'na kaptırmış, bu iki büyük güç arasında sıkışmıştı. 674, 680 ve 717 yıllarında başkent **Konstantinopolis**'i denizden kuşatan ancak başarılı olamayan Arap orduları, 7. ve 8. yüzyıllar boyunca Bizans'ın Akdeniz kıyılarındaki yerleşmelerine de akınlar düzenlemiştir. Bu dönem Anadolu'nun özellikle Akdeniz kıyıları için güvensiz ve istikrarsız yüzyıllar olmuştur. 8. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Kafkaslar ve tüm Doğu Anadolu da Abbasi Halifeliği'nin eline geçmiş ve Bizans'a Trabzon–Sivas–Mersin hattının batısı ile Kıbrıs, Doğu Trakya, Ege Adaları ve Doğu Yunanistan kalmıştır.

Ortaçağ: Makedon ve Komnenos Hanedanları

8. yüzyıl başlarında iktidara gelen **Isauria** hanedanı (717-802), imparatorluğa yeni bir güç kazandırmış ve devleti yeniden örgütlemiştir. 867 yılında iktidara gelen **I. Basileos** ise Makedon hanedanı dönemini (867-1057) başlatır. Bu dönemde önemli başarılar elde edilmiştir: Kilikya, Doğu Anadolu (1032 Urfa, 1045 Ani), Bulgaristan (1018) ve Yunanistan'ın büyük bir bölümü, İtalya'nın güney ucu ve Girit tekrar imparatorluk sınırlarına eklenmiştir. Ancak 11. yüzyılda Akdeniz havzasındaki siyasal aktörlere, birkaç yüzyıl içinde bölgenin kaderini değiştirecek olan bir yenisinin eklendiğine tanık olunmaktadır: Türkler. Selçuklu Sultanı **Alparslan**'ın 1071 yılında **Romanos Diogenes** komutasındaki Bizans ordusunu **Malazgirt**'te yenmesiyle, Anadolu Türk akınlarına karşı korumasız kalmış ve Türkler'in Bizans İmparatorluğu'nun sonunu getirecek olan Anadolu'daki ilerleyişi hızlanmıştır.

Bu yeni tehdit karşısında Bizans İmparatorluğu 1095 yılında Roma'ya, **Papa II. Urban**'a bir heyet göndererek yardım istemiştir. Papa Anadolu, Suriye ve Kutsal Toprakları (Filistin) kurtarmak üzere bir ordu hazırlamış ve I. Haçlı Ordusu 1097 yılında Anadolu'da ilerleyerek İznik, Eskişehir ve Antakya'yı ele geçirmiş, 1099 yılında Kudüs'e girmiştir. Bu tarihten sonra Doğu Akdeniz kıyılarında küçük Latin krallıkları kurulmaktadır. Anadolu'da ise çok sayıda kale, Haçlı Ordusu tarafından yapılmıştır. Bizanslılar'ın kazancı ise, Türkler'in biraz

yavaşlatılmış olmasıdır ve bundan yararlanılarak Anadolu'nun büyük kısmı Selçuklular'dan geri alınmıştır. Bu dönemde parçalanan Büyük Selçuklu Devleti, Anadolu sahnesindeki yerini Anadolu Selçuklu devletine, ya da "Rum Sultanlığı"na bırakır. Anadolu'da sınırların belki de en değişken olduğu 11. yüzyıl sonları ve 12. yüzyılda Bizans tahtında **Komnenos** hanedanı bulunmaktadır (1081-1185).

12. yüzyılda Anadolu'nun büyük bir kısmı Bizans'ın elinden çıkmıştır. Batı Akdeniz kıyı şeridi, Kıbrıs ve Girit, Karadeniz kıyı şeridi, Batı Anadolu, Marmara, Trakya, Yunanistan ve Bulgaristan Bizans'ın kalan topraklarıdır. Selçuklu Sultanı'nın başkenti ise İkonía'da (Konya) bulunmaktadır. 1176 yılında **II. Kılıçarslan**'ın Bizans İmparator'u **Manuel Komnenos**'u **Miryakefalon**'da yenmesi, 1187'de **Selahaddin Eyyubi**'nin Kudüs'ü geri alması, Papalığın III. Haçlı Seferi'ni organize etmesine neden olmuştur. II. Haçlı Seferi'nin Anadolu'da eriyip gitmesi nedeniyle etkin olamaması üzerine, III. Haçlı Seferi Kudüs'e deniz yoluyla ulaşmış, ancak bu sefer de kalıcı bir zafer elde edilememiştir.

Başkentte Latin İşgali

13. yüzyılın başında yeniden organize edilen IV. Haçlı Seferi ise Kudüs'e yönleneceği yerde, fırsatçılıkla **Konstantinopolis**'e girmiş ve 1204 yılından 1261 yılına kadar Bizans'ın başkenti Latin ordusunun elinde kalmıştır. Bu dönemde Bizans imparatorluk ailesi ve önemli aristokratlar sürgünde prenslikler kurmuştur: Başkenti İznik'te olan ve Batı Anadolu'nun da önemli bir kısmını kontrol eden **Laskarisler**; Trabzon ve çevresinde **Komnenoslar**; ve Yunanistan'ın batı tarafında **Epiros** despotluğu. Bu 57 yıl süresince Bizanslılar'ın Anadolu'da sahip olduğu toprak parçaları Trabzon, İznik ve Kuzey Ege'den ibarettir. Latin işgali dönemi Bizanslılar için çok büyük bir şok etkisi yaratmıştı. İmparatorluğun başkenti ilk kez elden çıkmış, inanılmaz bir biçimde yağmalanmıştı. Bu olay Bizans İmparatorluğu'na vurulan en büyük darbe olmuş ve imparatorluk bir daha kendisini toparlayarak eski gücüne ulaşamamıştır.

Bizans'ın Son Devri: Palaiologos Hanedanlığı

Bizans uygarlığının son evresi, Bizans İmparatoru **VIII. Mikhael Palaiologos**'un 1261 yılında **Konstantinopolis**'i Latinler'den geri alması ile başlar ve 1453'te başkentin Osmanlılar'ın eline geçmesiyle sona erer. Bu süre içinde tahtta **Palaiologos** hanedanının hüküm sürmüş olması nedeniyle bu dönem **Palaiologoslar** dönemi olarak da anılmaktadır. Latinler'in bir harabeye çevirdiği başkentin hızla imar edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda Anadolu topraklarının da çok büyük bir kısmı kaybedilmiştir. Özellikle de **VIII. Mikhael**'i

izleyen **II. Andronikos Palaiologos** döneminde (1282-1321), imparatorluk varlığını güven içinde sürdürebileceği ekonomik ve askeri bir hinterlanddan bile mahrum kalmış, bir süre sonra da bir “şehir devleti”ne dönüşmüştür. Başkentten çok sağlam surları ve savunmaya uygun konumunun yanı sıra, Bizans sarayının başarıyla yürüttüğü “evlilik diplomasisi” sayesinde başkentten ibaret olan “imparatorluk” 1453 yılına kadar varlığını sürdürebilmiştir.

Bizans Kültürü

Bileşenleri

Bu kadar uzun bir tarihsel sürece ve geniş coğrafyaya yayılmış olan bir uygarlık, bütün bu süreç ve coğrafya içinde aynı gelişim çizgisini göstermemiş, yerel katkılar ve etkilerle uzun bir zaman dilimi içinde yavaş yavaş yoğurulmuş, biçimlenmiş, değişerek kendi özgün kimliğini yaratmıştır. Tarihçilerin Roma’dan farklı olarak Bizans diye adlandırdıkları bu özgün kültürün oluşumunda rol oynayan başlıca etkiler ise şunlar olmuştur:

1. Doğrudan doğruya Roma İmparatorluğu'nun bir devamı olduğundan, Roma'nın Antik kültür mirası Bizans uygarlığının da ana kolunu oluşturmuştur.
2. Ancak Roma'nın “Doğu” topraklarındaki devamı olması, bu uygarlığın ister istemez üzerinde bulunduğu toprakların yerel kültürlerinden etkilenmesini sağlamıştır. Genel olarak “Doğulu etkiler” diye guruplayabileceğimiz bu uygarlıkların kuşkusuz en güçlüsü Persler olmuştur.
3. Son olarak da, bu ana kolları aynı potada kaynaştırarak zaman içinde olgunlaşmış Bizans kültürü dediğimiz bir senteze ulaştıran ve Ortaçağ boyunca bu kültüre damgasını vuran unsur, Hristiyan dini olmuştur.

Esas olarak bu faktörler Bizans kültürünü oluşturan ana etkilerdir; ancak Bizans kültürü bu etkilerin basit bir biçimde üst üste toplanması değil, bunların uzun bir zaman dilimi içinde kaynaşmış damıtılarak ulaştığı bir sentezdir. Bizans kültürünün kendine özgü niteliği de, böyle bir sentez olmasından kaynaklanmaktadır. Bu niteliğiyle Bizans kültürü, insanlık tarihi boyunca ortaya çıkmış olan diğer kültürlerden farklılaşır, kendi özelliklerini ortaya koyar, ve tıpkı Mısır uygarlığı, Antik Yunan uygarlığı, Roma uygarlığı gibi ayrı bir kültür olarak adlandırılmayı hak eder.

Elbette ki bu uzun kültürel evrimi aynı ad altında ele alıp incelemenin bazı zorlukları vardır. Bütün bu süreç içinde kültür ve sanat aynı kalmamış, değişik dönemlerde kendi biçimlerini yaratmıştır. Bu durum Bizans olarak adlandırdığımız kültürü kendi içinde dönemlere ayırarak inceleme gerekliliğini önümüze koymaktadır. Tarihçiler ve sanat tarihçileri, Bizans kültürünü

ve onun bir parçası olarak da sanatını, belli evrelere ayırarak incelemektedirler. Buna göre üç ana dönem belirlenmiştir: Erken Bizans Dönemi, Orta Bizans Dönemi ve Son Bizans Dönemi.

Erken Bizans

Bizans olarak adlandırdığımız uygarlık gerçekte Roma İmparatorluğu'nun kesintiye uğramaksızın Doğu'da devam etmesidir demiştik. TAY envanterinin de kapsamını oluşturan yapılar açısından baktığımızda da durum böyledir. Bizans mimarlığı Roma mimarlığının devamıdır. Kültür ve sanat alanında, her ne kadar Doğulu etkilerin katkıları azımsanmasa da, ilk yüzyıllarda bütün kültür alanlarında "Romalılık" egemendir.

Antik Roma kültüründen esas olarak bir Ortaçağ uygarlığı olan Bizans kültürüne geçiş uzun bir süreçtir, çünkü Ortaçağ kültürü, birçok açıdan Antik kültürün antitezidir. Bu "dönüşüm" süreci, genel olarak "Erken Bizans Dönemi" olarak adlandırılır ve kendi içinde farklı nitelikte dönemler barındırır da, 4. yüzyıldan 7. yüzyıl sonlarına kadar sürer. Pratik açıdan daha net referans noktaları vermek gerekirse, 330 yılından 726 yılına kadar olan dönemi birçok sanat tarihçisi ve tarihçi Erken Bizans olarak adlandırmaktadır. 330 yılı Roma İmparatorluğu'nun ilgi odağının Doğu'ya kayması konusundaki en önemli referans noktasıdır. Bazı tarihçiler **Constantinus**'un Hristiyanlığı İmparatorluğun "eşit" dinlerinden biri olarak yasallaştırdığı 313 yılını referans noktası olarak değerlendirir, çünkü sonuçta Bizans uygarlığı bir bakıma "**Hristiyanlaşmış Roma uygarlığı**" olarak da tanımlanabilir. Bir başka yaklaşım ise Roma İmparatorluğu'nun İmparator **Theodosius** tarafından oğulları **Honorius** ve **Arcadius** arasında Doğu ve Batı Roma olmak üzere resmen ikiye bölündüğü **395** yılının Bizans için referans alınmasıdır. Bu yaklaşım da doğrudur, çünkü bu bölünmeden sonra Doğu Roma, başlıbaşına bir siyasal varlık olarak dünya sahnesinde yer almış ve bu devlet ileride Bizans olarak anılmıştır. Dolayısıyla, kendisi gerçekte kesintiye uğramayan bir süreç olan tarihi, modern zamanda araştırmacılar biraz dönemlerin homojen özelliklerine göre, biraz da inceledikleri konunun niteliğine göre yapay olarak "dönem"lere ayırmaktadır. Biz burada, **330** yılını Bizans'ın başlangıcı olarak almayı ve "Bizans mimari envanteri"ni bu tarihe göre oluşturmayı tercih ettik.

Erken dönemin ilk iki yüzyılı, yani kabaca **Iustinianos** dönemine kadar (527-565) olan zaman dilimi, Roma'nın "Bizanslaşması"dır aslında. Başlangıçta Roma kültürü tamamen hakimdir. Her ne kadar daha **I. Constantinus** ile başta **Roma** ve **Konstantinopolis** olmakla birlikte Akdeniz çevresindeki bütün önemli Geç Antik kentlerde büyük bazilikal kiliseler inşa edilmeye başlamışsa da, özellikle 4. yüzyılda pagan kültür toplumsal yapıya egemendir. Hristiyanlıkla paganizm biraradadır, devletin resmi dili Latince'dir. Latince ve Latin ünvanlar

Bizans'ta uzun bir süre ısrarla kullanılmıştı. **Konstantinopolis** ikinci başkent olduğunda, Roma'daki imparatorluk sarayı gibi, önemli bir aristokrat kesim ve yönetici sınıf da (örneğin senatörler) **Roma**'dan **Konstantinopolis**'e taşınmıştı. Latince'yi esas olarak bu sınıf sürdürüyordu. Ama Filistin'den İtalya'ya kadar olan geniş Bizans coğrafyasında, yerel dillerin dışında, ortak dil olarak Grekçe kullanılmaktaydı. Grekçe'nin devletin resmi dili olması, Roma imparator ünvanlarının terkedilerek Grekçe olan Basileos ünvanının alınması, imparator **Herakleios** döneminde (610-641) gerçekteşmiştir. Dördüncü ve 5. yüzyılların sanat ve mimarlığı da Antik Roma sanatından çok unsur barındırır. Birçok araştırmacı bu dönemi "Geç Antik Çağ" olarak da adlandırmaktadır. Ama bu yavaş yavaş değişmektedir.

Iustinianos'un hükümdarlık döneminde Hristiyan kültürünün ağır basmaya başladığı görölmektedir. **Iustinianos**'tan başlayarak Bizans kültürü giderek Roma'nın Antik mirasından uzaklaşacak, kendi özgünlüğünü oluşturacaktır. Bu dönüşümdeki önemli eşik ise 8. yüzyıl başlarında somut bir politikaya dönüşen **İkonoklast** hareket olmaktadır. **İkonoklast** dönemin başlangıcı kabul edilen 726, bu nedenle Erken Bizans Dönemi'nin sonu kabul edilir.

Orta Bizans

Bizans tarihinde çok ilginç bir dönem olan **İkonoklast** (ikon kırıcı) dönem, aslında daha erken dönemlerden beri ruhban arasında süren teolojik bir tartışmanın, imparatorun taraf olmasıyla siyasi bir aksiyona dönüşmesidir. Tartışma, özellikle dini yapılardaki figürlü bezemenin din açısından caiz olup olmadığı ile ilgilidir. Bir kısım teolog, özellikle Tevrat'ı örnek göstererek Tanrı'nın "insan eliyle yapılmış" putlara tapınmayı yasakladığını, ancak Ortodokslar'ın kutsal kişilerin betimleri olan ikonlara saygıyı abartarak tapınma noktasına getirdiğini ve Tanrı'nın bu nedenle de Bizanslılar'ı cezalandırdığını öne sürmekteydi. Özellikle manastırların temsil ettiği Ortodoks çizgi ise, kiliselerin figürlü temalarla resimlenmesini savunuyordu. 726 yılında İmparator **III. Leon**, başkente büyük zarar veren depremi de Tanrı'nın bir cezası olarak yorumlayarak, **Büyük Saray**'ın bugünkü Sultanahmet Meydanı'na bakan **Khalke Kapısı**'nın üstündeki büyük **İsa** ikonunu kaldırır ve böylece **İkonoklazma** olarak adlandırılan dönem başlamış olur. Burada imparatorluğun asıl amacı, ikonları savunmalarını bahane ederek, toplumda büyük bir itibar ve güç kazanmış olan manastırları hizaya sokmaktır. Nitekim mücadele yaklaşık 200 yıl boyunca esas olarak sivil otorite ile manastırlar arasında bir güç çekişmesi biçiminde geçer. Sonuçta, kazanan taraf "ikon severler", yani manastırlar olur. 843 yılında **Ayasofya** kilisesinde, İmparatoriçe **Theodora**'nın da hazır bulunduğu ve **Patrik Methodios**'un ikonoklastları eleştirdiği bir konuşma yaptığı törende, **Ayasofya**'nın apsisinde bugün halen duran Meryem ve Çocuk İsa mozaiğinin (ya da ikonunun) açılışı yapılır, böylece **İkonoklast** dönem resmen son bulur. Dünyada hiçbir uygarlık iki yüzyıla yakın bir süre resim yasağı gibi bir konuyu tartışmamıştır. Ama bu uzun süre içinde, sindirilmış ve içlerine kapanmış olan manastırlar,

Hristiyan dogmasını geliştirdiler, buna bağlı olarak da mimarlık alanında ve resim sanatında yenilikler oluşturdular. **İkonoklast** dönemin sona ermesiyle de bu birikimin hemen uygulandığını görmekteyiz. Yeni dönem, aynı zamanda manastırların kültür alanında damgalarını vurdukları, Hristiyanlığın tüm kültür alanlarına egemen olduğu bir dönemin, Ortaçağ'ın da başlangıcıdır. Bu dönemden sonra Bizans kültürü "Ortaçağlı" kimliğini almış, bir bakıma gerçek kişiliğini kazanmıştır. Buradan sonrası "Orta Bizans Dönemi" olarak adlandırılmaktadır.

Orta Bizans Dönemi, 1204 yılında başkent **Konstantinopolis**'in IV. Haçlı Seferi'nde ele geçirilmesine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Hristiyan dininin şekillendirdiği bir Ortaçağ kültürü egemendir. Kendisini oluşturan etkileri tam olarak hazmetmiş olan Bizans kültürü, artık onlardan bağımsız, kendi özgün niteliklerini oluşturmuş ve "farklı" bir kültür olarak ortaya çıkmıştır.

Son Bizans

İmparatorluğun başına gelen en büyük felaketlerden biri olan IV. Haçlı Seferi, imparatorluk sanatı ve kültürünün yaratıcı merkezi olan **Konstantinopolis**'i 1204-1261 yılları arasında elinde tutmuş, imparatorluk kültürüne en büyük zararı vermişse de, sürgündeki Bizanslılar kültürel üretimlerini sürdürerek varlıklarını korumuş, 1261 yılında başkentlerini Latinler'den geri aldıklarında, eski görkemli günlerindeki güçlerinde olmasalar da, uygarlıklarını yeniden canlandırmayı başarmışlardır. 1261 yılından 1453 yılına kadar olan dönem, "Son Bizans Dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Özellikle başkentte kültürel bir canlanış, imparatorluğun genelindeki kötü gidişle çelişir bir görüntüdedir. Anadolu'da kaybedilen topraklarda yaşayan üst sınıflar, **Konstantinopolis**'e gelerek kültür ve sanata yatırım yapmıştır. Başkentte, Antik Yunan kültürüyle, bilim ve felsefeyle ilgili bir elit kesim oluşmuştur. Gerçi güçleri artık yeni mimari eserler yapmaya yetmemektedir —bunun bir istisnası bugün Kariye Müzesi olan ve 1321 yılında üst düzey bir bürokrat ve çağının entellektüeli olan **Theodoros Metokhites** tarafından yaptırılan ve zengin bir biçimde dekore edilen **Khora Manastırı**'dir— ama mevcut yapılar onarılmış, bunlara bazı ekler yapılmıştır. Bu küçük ama parlak dönem, bu nedenlerle bazı araştırmacılar tarafından "**Bizans Rönesansı**" olarak da adlandırılmaktadır.

Post Bizans

Bizans uygarlığının kültürel etkileri 1453 yılında Bizans İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra da, başta Rusya ve Balkanlar gibi Ortodoks ülkeler olmak üzere, Avrupa ülkeleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da çeşitli biçimlerde sürmüştür. Sanat alanında bu

etkiler, özellikle mimarlıkta ve Ortodoks dünyasında çok yaygın olan ikonalarda günümüze de ulaşmış olan çok sayıda örnek vermiştir. Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra çeşitli biçimlerde süren bu Bizans etkileri, Bizans sonrası anlamında “**Post Bizanten**” diye adlandırılmaktadır.

Türkiye'deki Bizans Kültürel Mirasının Önemi

Bizans'ın kültürel mirası, bugün Türkiye'nin tarihsel zenginliğinin en önemli parçalarından birini oluşturmaktadır, çünkü;

1. Bizans uygarlığının sınırları tarihsel süreç içinde sürekli değişmişse de, bu uygarlığın ana toprak parçası, başkent Konstantinopolis ile birlikte, esas olarak Anadolu olmuştur.
2. Bu topraklarda Bizans uygarlığı 11 yüzyıla yakın bir süre varlığını sürdürmüştür. Bu, Anadolu'nun zengin tarihi boyunca birbirini izlemiş olan uygarlıkların içinde en uzun olan tarihsel zaman dilimidir.
3. Bizans uygarlığının materyal kültür kalıntıları —en azından toprak üzerinde olanlar— nicelik olarak Osmanlı uygarlığının eserlerinden sonra ikinci sırada bulunmaktadır.
4. Bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Bizans Dönemi kalıntıları, dünyanın geri kalan kısmındaki kalıntıların toplamından daha fazladır.
5. Son arkeolojik katmanlardan birisi olarak ve Anadolu coğrafyasını uzun süre yurt edinmiş bir uygarlık olarak, Türkiye'de arkeolojik çalışma yapılan neredeyse her alanda Bizans kalıntılara da rastlanmaktadır.
6. Bizans kültürü ile Anadolu'daki Türk kültürü arasında bugün bildiğimizin çok ötesinde bir etkileşim vardır ve bu alan incelenmeyi beklemektedir.

Türkiye'de Bizans Sanatı Konusunda Çalışmalar

Türkiye'de Bizans sanatı ile ilgili ilk çalışmalar 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Avrupalı gezginler ve bilim adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. **Strzygowski**, **Bell**, **Ramsay**, **Rott** gibi bilim adamları, Anadolu'da Bizans Dönemi eserlerini ilk tanıtanlar olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin arkeolojiye verdiği destekten Bizans pek yararlanamamış, ama 1950'lere kadar Anadolu'da ve özellikle de İstanbul'da yabancı bilim adamları çok önemli çalışmalar yürütmüştür: Kapadokya'yı gezen **Jerphanion** gibi gezginler, Trabzon çevresinde çalışan **D.T. Rice** gibi sanat tarihçileri Anadolu'da iki önemli bölgenin Bizans yapılarını tanıtmıştır. İstanbul'da ise **Hipodrom**, **Büyük Saray**, **Myraleion**, **Odalar Camisi**, **Euphemia**, **Theodosius Zafer Takı** gibi dünyada yankı bulan kazılar yapılmıştır. Bir Bizans yerleşmesinde ilk Türk kazısı ise, 1930 yılında **Arif Müfid Mansel**'in

İstanbul'daki **Balabanağa Mescidi** kazısı olmuştur. Yine bu yıllarda başlayan ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri ile Ayasofya Müzesi elemanları tarafından özellikle İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde yürütülen yüzey araştırmaları ve kurtarma kazıları, günümüze kadar devam etmiş, Bizans ile ilgili önemli buluntuları saptayan ve ortaya çıkaran çalışmalardır. Ancak bu çalışmaların çoğu, ya kent içinde hızla tamamlanması gereken kurtarma kazıları, ya da çok sınırlı olanaklarla gerçekleştirilen yüzey araştırmaları olduğundan, yeterli düzeyde bilimsel bir belgeleme yapılamamış ve bu çalışmalar kapsamlı yayınlara dönüşmemiştir. 1950-1970 yılları arasında ABD'deki Dumbarton Oaks Enstitüsü özellikle İstanbul'daki bazı kazı ve restorasyon projeleri ile, Anadolu'da bazı geniş bölgesel yüzey araştırmalarını desteklemiştir. İstanbul'da **Polyeuktos** ve **Konstantinos Lips** kazıları, **Kalenderhane** kazı ve restorasyonu, **Kariye** ve **Ayasofya** mozaik ve freskolarının restorasyonu gibi önemli çalışmaları bu kurum desteklemiştir. Anadolu'da da çok sayıda arkeolojik yüzey araştırmasının desteklenerek Dumbarton Oaks Papers ciltlerinde ya da kitap olarak yayımlandığını, ancak 1970'li yılların sonlarında bu desteğin büyük ölçüde kesildiğini görmekteyiz. Bizans sanatı ile ilgili ilk akademik çalışmalar 1940'larda İstanbul Üniversitesi'nde Arkeoloji Bölümü bünyesinde başlamış, 1964 yılında Bizans bağımsız bir kürsü olarak kurulmuş ve başına **Semavi Eyice** getirilmiştir. 1970'lerden itibaren diğer üniversitelerde de Bizans sanatı ve mimarlığı konusunda dersler verilmeye başlanmış ve Hacettepe, Anadolu ve Ege Üniversitesi'nde Bizans Sanatı Anabilim Dalları kurulmuştur. Bizans yerleşmeleri ile ilgili çalışmalar da buna paralel olarak artmıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısında amacı ve coğrafi kapsamı daha net belirlenmiş yüzey araştırmaları, Anadolu'daki Bizans mimari varlığının tanınmasına büyük katkı sağlamıştır. Doğrudan Bizans mimarlığı ile ilgili olan bu alan çalışmalarının başlıcaları arasında şunları sayabiliriz: **Eyice**'nin 1960'lı yıllarda Trakya bölgesinde, 1970'li yıllarda Silifke ve çevresi ile Karaman civarında gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları; 1960'larda itibaren **Harrison**'un **Likya** bölgesindeki araştırmaları; 1975-1980 arasında **Ötüken**'in **Kapadokya** bölgesi mimarlığı araştırmaları; **Bryer** ve **Winfield**'in 1980'li yıllarda Doğu Karadeniz bölgesindeki yüzey araştırmaları; **Edwards**'ın 1980'lerde Artvin, Oltu çevresini kapsayan Kuzeydoğu Anadolu araştırmaları; **Foss**'un 1980-1990'lı yıllar boyunca geniş bir coğrafyada Anadolu kaleleri üzerine yaptığı araştırmaları; **Ötüken** ve **Ousterhout**'un 1980'li yıllarda Trakya yüzey araştırmaları; 1990'larda **Ötüken**'in Bursa ve çevresindeki incelemeleri; aynı yıllarda **Hill**'in **Kilikya** bölgesindeki araştırması. Elbette daha sınırlı bölgelerde olmak üzere çok sayıda araştırma yapılmıştır, ancak bu yazının kapsamı hepsine burada değinmeye elvermemektedir.

Yakın zamanda ise Bizans yerleşmeleri ile ilgili alan çalışmalarında bir artış gözlenmektedir. Araştırma Sonuçları Toplantısı ciltlerine bakacak olursak, Türkiye'de Bizans yerleşmeleriyle ilgili bütün Anadolu coğrafyasına yayılmış çok sayıda yüzey araştırmasının sürdürüldüğünü

görürüz. Bu sayısal artışın mutlaka niteliksel bir gelişmeyle de paralel gittiğini söylemek ne yazık ki zor. Özellikle yüzey araştırmalarında –ki yayına dönüşen bu araştırmalar TAY’ın da ana veri kaynağını oluşturmaktadır– bazı projelerin “bir hoca, iki öğrenci, bir temsilci” biçiminde ekiplerle gerçekleştirilmesi, çalışmanın gerektirdiği uzmanlaşmış emek ve teknolojilerden yararlanılmaması sonucunda, bu çabaların uluslararası standartlarda yayına dönüşemediği görülmektedir. Öte yandan, genel olarak Anadolu’da Bizans Dönemi mimarlığı ile ilgili çalışmalara baktığımızda, özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde çalışma yapılmadığı, son yıllarda bazı alan çalışmalarına başlanmışsa da bu bölgelerde Ortaçağ Hristiyan mimarisi açısından büyük bilimsel boşluklar olduğu da dikkat çekmektedir.

İstanbul ve Marmara Bölgesi

Bizans İmparatorluğu’nun kalbi ve beyni, bugün İstanbul olan başkenti **Konstantinopolis** kentiydi. **Konstantinopolis** yalnızca imparatorluğun siyasal başkenti değil, kültürel ve sanatsal yaratının da merkeziydi. Birçok sanat biçemi ve mimari tip başkent kökenlidir. İmparatorlara hizmet eden sanat atölyeleri ve ustaların yaratıları, imparatorluğun bütün topraklarında olduğu gibi, komşu ülkelerde de ün kazanmış, onlar uzak topraklara iş yapmak için gönderilmiş veya çağırılmıştı. Envanter konumuz olan mimarlık açısından baktığımızda, niteliksel ve niceliksel olarak en fazla yapının bugün İstanbul’da bulunduğunu görmekteyiz. Elinizdeki bu envanter klasöründe 250’ye yakın yapı, İstanbul ve yakın çevresinde yer almaktadır. Birçok araştırmacıya göre ise İstanbul ilindeki Bizans yapılarının ancak yüzde 10’u günümüze ulaşabilmiştir. Bu oran Anadolu’da çok daha düşüktür. Bizans’ın elinden son çıkan topraklar başkent ve Marmara Bölgesi’ndeki yakın çevresi olduğu için, bu bölge yapı tiplerinin çeşitliliği açısından da çok zengindir. Bugün İstanbul’da, bütün Bizans mimarlık tarihi boyunca kullanılmış olan yapı tiplerinin neredeyse hepsinden en az bir örneği bulabilmek mümkündür. Bu yapıların bir kısmı bugün müze, cami, açık arkeoloji parkı gibi çeşitli işlevlerle kullanılmakta; bir kısmı ise iyi ya da kötü belgelenmiş olarak, ya da adından başka hiçbir iz bırakmadan yakın tarihimizde yok edilmişlerdir.

Bugünkü Marmara Bölgesi’nin Asya tarafında kalan kısmında (Bithynia) en önemli Bizans yerleşmeleri, başkent’in Latin işgali altında olduğu dönemde İmparatorluğa başkentlik yapmış olan **Nicaia** (İznik), **Proussia** (Bursa) ve **Nikomedia** (İzmit) olmuştur. Bunların yanı sıra özellikle Marmara Denizi’nin güney kıyılarında ve Gebze–Tuzla hattında, Ulubat Gölü çevresinde Bizans yerleşmeleri dikkati çekmektedir. Trakya tarafında ise Bakırköy ve Çekmece’den sonra **Perinthos** (Marmara Ereğlisi), daha batıda Ainos (Enez) yer alır. Kuzey Trakya’da **Adrianopolis** (Edirne) önemli bir yerleşme ise de, burada çok az kalıntı günümüze ulaşabilmiştir. Kuzeyde en önemli yerleşim bölgesi **Byze** (Vize) ve çevresi olmuştur.

Marmara Bölgesi'nde de Bizans mimarlığı konusunda yeterli arkeolojik araştırmanın yapıldığını söylemek çok zordur. İstanbul'da bile, **Ayasofya, Kariye, Kalenderhane, Fethiye** gibi ayrıntılı olarak çalışılmış bazı önemli yapılar olsa da, halen hakkında hiçbir bilimsel çalışma ve başlı başına bir yayın yapılmamış çok sayıda Bizans yapısı bulunmaktadır. Elinizdeki bu mimari envanteri hazırlarken, bir yandan bu sorunun boyutlarını fark ettik, bir yandan da bu yetersizliğin yol açtığı sorunları yaşadık. Çok sayıda yapıyla ilgili mimari tanımlamaların ve hatta yer tanımlamalarının çok eksik ve yanlış olduğunu gördük. Bazı yayınlarda, modern yerleşimlerin dışında yer alan kale gibi yapıların nerede olduğunu anlayabileceğimiz verilerin eksik olduğunu gördük. Diğer bir önemli zorluğumuz ise, Marmara klasöründeki yapıların büyük bir kısmının bulunduğu İstanbul'dan kaynaklanmaktaydı: Sokak ve mahalle adları o kadar sık değişmiş ki, bırakınız 19. yüzyılın sonlarındaki araştırmaları, yakın zamanda gerçekleştirilen çalışmalarda bile yapıların buldukları adres bilgilerinin içinden çıkmak çok zor, bazen de imkansız olmuştur.

Bizans, esas olarak bir "**kent uygarlığı**" olmuştur. Bizanslılar Geç Antik Çağ'ın bütün kentlerini iskan etmeye devam etmiş, en önemli mimari eserlerini bu kentlerde yaratmıştır. Bizans kalıntılarının korunması ile ilgili sorunlar da buradan kaynaklanmaktadır. Birçok Bizans yerleşmesi günümüzde de insan yerleşmelerine sahne olmakta, başlıca Bizans kentleri bugün de Türkiye'nin en büyük kentleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, Bizans mimari kalıntıları modern yerleşimciler tarafından büyük bir hızla yok edilmekten kurtulamamaktadır. Örneğin Edirne, Bursa, İznik, İzmit gibi kentlerde çok az sayıda Bizans yapısı günümüze ulaşabilmiştir. İstanbul'da ise, daha çok camiye dönüştürülen yapılar ayakta kalabilmiş, diğerleri büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Modern zamanda incelenen ve bir kısmı da fotoğrafla belgelenmiş olan bazı yapıların yerinde bugün modern binaların yükselmekte olduğunu görüyoruz. Bazılarının ise yalnızca adını biliyoruz. Ne yazık ki sonsuza kadar yitip giden bu yapıların epey bir kısmı, geride, TAY'ın bu envanterine girebilecek kadar ipucu bile bırakmamıştır.